

Sürdürülebilir Tarım ve Gıda Üretiminde Etik İkilemleri Anlamanın ve Tartışmanın Önemi

Importance of Understanding and Discussing Ethical Dilemmas in Sustainable Agriculture and Food Production

Burçin ÇOKUYSAL^a

Özet: Doğa ve çevreye duyarlı sürdürülebilir tarım modelinin uygulanması ve güvenli gıda üretiminin sağlanması için size görev verilmiş olsaydı ancak bunları gerçekleştirmek için hiçbir yetkiniz olmasaydı ne yapardınız? Hayatınızı devam ettirmek için tarımsal üretimi gerçekleştirmek zorunda olsaydınız, pazara yaptığınız üretimde yoğun bitki koruma kimyasalları kullanırken aileniz için hiç kimyasal kullanmadığınız ayrı bir üretim de yapar mıydunuz? Gelecek nesiller için toprağı korumak adına daha az gübre ile daha az ürün almaya razı olur muydunuz? Hayvanların da hakları olduğunu düşünerek onların bizler için et ve süt üreten makineler olarak gören endüstriyel hayvancılıktan vazgeçer miydiniz? Tarım ve gıda için çok önemli olan biyo-çeşitliliği yok etmek pahasına tek ürün üretimine dayalı yoğun tarımsal üretime devam eder miydiniz? Tohum şirketlerine, gübre-ilaç bayilerine sürekli borçlanarak üretim yapıyorken daha çok verim yerine daha az ama sağlıklı üretim modelini seçer miydiniz? Makalede, tek cümle ile cevap verilemeyecek ikilemlerle tarım ve gıda etiğinde “olan” ve “olması gereken” konusunda bilinç ve farkındalık oluşturmaya çalışılacaktır. Ayrıca tarımsal üretimde karşılaştığımız etik ikilemlerin felsefe temelinde tartışılması hedeflenmektedir. Karmaşık ve çok faktörlü nedenlere bağlı ikilemler temellendirilmeden basite indirgenirse kolay çözüm aranmış olur. Oysa karmaşık ve çok faktörlü ikilemler felsefi düzlemde temellendirildiğinde bütünsel olarak kavranabilir. Makalenin odak noktası tarım ve gıda etiğinde gözlenen ekonomik ve siyasal problemlerin çözümünün yalnızca bilimsel olmadığıdır. Bilimsel gelişmeler hiç kuşkusuz çeşitli çözüm önerileri sunmakla birlikte felsefi düzeyde tartışılmayan çözümlerin bir yanı hep eksik kalacaktır. Tarımsal üretimde etik ikilemler anlaşılmadığı ve tartışılmadığı sürece, insan doğayı tüketmeye devam edecek, doğayı tükettikçe, kendisini de tüketecektir. Tarım ve gıda etiğinde karşılaşılan ikilemlerin çözümü için önerilen başlangıç noktası; ortaya çıkan olumsuz etkileri tek tek saptayarak ortadan kaldırmaya çalışmak yerine iç içe geçmiş neden ve etkileri bütünsel olarak kavrayarak tartışmaktır.

Anahtar kelimeler: Etik ikilemler, tarım ve gıda etiği, gıda güvenliği, tarımsal üretim modelleri

--

Abstract: What would you do if given the task of implementing a sustainable agriculture model that is sensitive to nature and the environment and ensures safe food production, but have no authority to do so? If you had to farm to survive, would you produce food separately for your family using no chemicals while employing intensive plant-protective chemicals in your production for others? Would you be willing to buy less fertilizer and fewer crops to protect the soil for future generations? Would you give up on industrial animal husbandry, which sees animals as meat and milk-producing machines, because animals have rights, too? Would you continue intensive agriculture based on single-crop production at the expense of affecting the biodiversity that is

^aProf. Dr., Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü ✉ burcin.cokuysal@ege.edu.tr

Gönderim Tarihi: 01.09.2020 • Kabul Tarihi: 30.09.2020

vital for agriculture and food? Would you choose a healthier production model instead of mere efficiency when you are constantly indebted to seed companies and dealers? In this article, with the dilemmas that cannot be answered in a single sentence, we will try to create awareness of the “what is” and “what ought to be” in agriculture and food ethics. We also aim to discuss the ethical dilemmas faced in agricultural production based on philosophy. If complex and multi-factored dilemmas are simplified without being grounded, an easy solution is sought. However, when complex and multi-factored dilemmas are based on the philosophical plane, they can be understood comprehensively. The focus of this article is that solutions to economic and political problems in agricultural and food ethics are not only scientific. Although scientific developments provide various solutions, some solutions not discussed at a philosophical level will always be incomplete. As long as ethical dilemmas in agricultural production remain undiscussed, man will continue to consume nature and to consume himself while he does so. For the solution of dilemmas faced in agriculture and food ethics; recommended starting point is understand and discuss the intertwined causes and effects instead of identifying and eliminating the individual negative effects.

Keywords: Ethical dilemmas, agriculture and food ethics, food safety, agricultural production systems

GİRİŞ

Sürdürülebilir tarım ve sağlıklı gıda üretiminde gözlenen problemlere sürekli olarak bilim ve teknoloji yardımıyla çözümler arıyoruz. Bununla birlikte felsefi ve sosyolojik yönden üretebilecek çözüm önerilerine pek odaklanmıyoruz. Hızla gelişen teknoloji sayesinde bu konuda neyin “doğru” neyin “iyi” olduğuna dair çok fazla bilgi bombardımanına tutuluyoruz. Sunulan hazır çözümleri; daha az kimyasal kullanımı, toprağı ve çevreyi daha az kirleten bilimsel önerilerle problemlerin hemen çözülebileceğine inanıyoruz. Ayrıca sağlıklı gıda ve sürdürülebilir tarımsal üretimde karşılaşılan etik ikilemlerin çözümünün odağında çoğu kez üreticileri görüyoruz. Oysa üreticilerin de aynı zamanda tüketici olduğunu, ürünün tarladan sofraya gelene kadar her paydaşın hak ve sorumluluğı olduğunu üzerine pek düşünmüyoruz. Bu açıdan bakıldığında, tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemlerden etkileneceğı düşünülen grup ve sektörler:

- a. Bitkisel ve hayvansal üretimi gerçekleştirenler
- b. Tarımsal ürünleri işleyen veya tüketime hazırlayan sektörler
- c. Ürünleri dağıtan sektörler
- d. Evlerde bireysel kullanım için son tüketiciye sunan sektörler
- e. Toplu olarak tüketime hazırlayan restoran, yemek fabrikaları gibi gıda servisi veren işletmeler
- f. Verimli ve kaliteli üretim için tarım ve gıda kimyasalları üretenler
- g. Tarım ve gıda makineleri gibi teknoloji üretenlerin-geliştiriciler
- h. Tohum-fide-fidan üretenler
- i. Üretimin gerçekleşebilmesinin ve sofraya kadar ulaşmasının her aşamasına katılan mühendisler, teknikerler ve ilgili sektör çalışanları
- j. Sektörel yazılım geliştiriciler
- k. Siyasi otoriteler
- l. Sivil toplum kuruluşları
- m. Tarımsal yayınlar yapan medya mensupları
- n. Tarım üzerine araştırmalar yapan ve bu sektöre insan gücü yetiştiren akademisyenler olarak sıralanabilir.

En kısa ifadesi ile gıda tüketen herkesin karşılaşılan etik ikilemlerde verilen kararlardan etkilendiği, ikilemlerin çözümünde de görev ve sorumluluğu olduğunu görmek önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

İkilemlerin anlaşılabilmesi ve doğru değerlendirilmesi, gözlenen problemlerin sonuçlarından çok, o problemleri yaratan nedenlere odaklanmakla mümkün görünmektedir. Dolayısıyla etik ikilemler, görünenden daha derin ve karmaşık analizleri, toplumun tüm kesimleri ile siyasi otoritenin de katılımını ve nihayet etik olarak temellendirilmiş sonuçlara varmayı gerektirir.

Tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemleri yaratan küresel nedenler temel olarak;

- a. Fakirliğin dünya genelinde giderilememesi
- b. Yeterli gıda ve içme suyuna erişim sağlanamaması
- c. Hava kirliliği ve iklim değişikliğinin tarım topraklarının hızla elden çıkmasına neden olduğunun görülememesi
- d. Tarımsal üretim ve gıda zincirindeki kırılmaların ekonomi politikaları ile ilişkisinin ortaya koyulmaması
- e. Tarımsal politikadaki dalgalanmaların hem üreticiler hem de tüketiciler tarafında yarattığı olumsuzlukların yeteli şekilde analiz edilememesi şeklinde sıralanabilir.

Kuşkusuz liste genişletilebilir ancak burada önemle vurgulanmak istenen husus; etik ikilemleri yaratan küresel nedenlerin anlaşılması ve değerlendirilmesinde sadece bilimsel ve teknolojik bakış açısının küresel düzeyde gelinen nokta itibarıyla yetersiz kaldığıdır. Bu nedenle bilimsel ve teknolojik yaklaşımın yanında felsefi, sosyolojik, politik ve etik bakış açılarının da birlikte dikkate alınmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Sürdürülebilir tarımsal üretimin; insanın, toplumun ve doğanın esenliği doğrultusunda daha adil, paylaşımcı ve sürdürülebilir bir biçime dönüştürülmesi ancak etik farkındalıkların ve etik duyarlılıkların odağa alınması ile mümkün görünmektedir (1). Tarım sistemlerinin, sürdürülebilir gıda üretiminin, toprak, doğa ve çevre üzerine aldığımız tüm kararların sorgulanmasını değişik taraflar açısından yapmak mümkündür. Ancak bu kararların felsefi bakış açısıyla gerçekleştirilmesi çok önemlidir. Bununla birlikte ne yapmamız, nasıl davranmamız, hak ve yükümlülüklerimiz doğrultusunda nasıl hareket etmemiz gerektiğini belirleyebilmeyi ve geçmiş yaşantılarımızın deneyimlerini bugüne aktarmamızı da etik yardımıyla sağlayabiliriz. Böylelikle tarım ve gıda etiğinde gözlenen ikilemlerin çözümünde etik bilgisi yardımıyla ne yapmamız ve nasıl yapmamız gerektiğine dair karar verirken pratik düzeyin yanında, neye değer vereceğimiz üzerine düşünmeyi de içeren teorik bir düzeyde sonuçlar elde etmenin mümkün olacağı düşünülmektedir (2). Tarım ve gıda etiğinde gözlenen ikilemlerin anlaşılabilmesi, tartışılabilmesi ve aşılabilmesi için önemli noktalardan biri bilim insanlarının, siyasi, sosyal ve dini liderlerin; sürdürülebilir tarımsal üretiminin önemi ve gerekliliği, dünya nüfusun beslenmesi için adil paylaşımın zorunluluğu, çevre sorunlarının küresel düzeyde büyüklüğü konusunda halkı bilgilendirmek ve uyarmak için ahlaki bir yükümlülüğe sahip olduklarını görebilmeleridir. Gözlenen etik ikilemler tüm paydaşlar tarafından açık bir şekilde ele alınıp anlaşılmadıkları sürece gelecekteki çözümlere ulaşmanın zor olacağı ifade edilmektedir (3).

Sürdürülebilir tarımsal üretim modelleri çalışmalarına ait literatür incelendiğinde; etik, üzerinde fazlaca durulan bir konu olarak görünmese de sürdürülebilir tarım ve sağlıklı gıda üretiminde karşılaşılan değişik sorun alanlarının doğrudan etikle bağlantılı olduğu yadsınamaz. Artan gıda talebinin yanında rekabetçi üretim sistemleri hem üreticileri hem de tüketicileri karar verme aşamalarında etik ikilemlerle yüz yüze getirir. Kuşkusuz kârlı 'olan' yerine doğru olana odaklanmak 'olması gereken'dir (4) ancak çoğu kez uygulamada 'olan' ile 'olması gereken'in farklı olduğu gözlenir. Örneğin gıda güvenliği, endüstriyel hayvancılık, hayvan hakları, hayvanlara yapılan etik dışı muamele, tarım kimyasallarının kullanımı, tarımsal üretimde yer alan çalışanların hakları, tarımsal üretimde cinsiyet ayrımcılığı, çocuk işçiliği, tarımsal üretimde bulunanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, tarımsal üretimin, sağlıklı gıdanın, biyo-çeşitliliğin ve çevrenin sürdürülebilirliği, yapılan tarımsal üretimin ticari olarak üreticiye dönüşünde gözlenen ikilemler ve verilen kararlarda 'olan' ile 'olması' gereken ayrımı açık

bir şekilde gözlenebilir. Bu noktadan hareketle, etik ikilemleri öncelikle doğru anlamalı ve tanımlamalı, farklı bakış açılarından değerlendirebilecek bilgiye sahip olmalı, yeteri kadar tartışmalı ve ardından çözümlemeye yönelmeliyiz. Yapılan geleneksel uygulamaların sürdürülebilir bir sisteme dönüştürülebilmesi için tarımın etik ve sosyal hedeflerini tüm paydaşların katkıları ile ortaya koyabilmek de önemlidir. Ancak bu düşünce, uzun süredir devam eden kimi geleneksel uygulamaların da tartışmaya açılmasını gerektirmektedir (5).

Değer çatışması olarak da ifade ettiğimiz “etik ikilemler” sahip olduğumuz değerler arasında bir tercih yapamadığımız durumlarda ya da değerlerin mutlak bir öncelik sırasına konulamaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Böyle bir tercihte değerlerden birini harcarken diğerini korumak zorunda kalacağımız ikilemlerde; etik bilincin ve etik duyarlılığın önem kazandığı gözlenmektedir. Bu noktada, etik sorununun farkına varmak ve etik sorunları insanlar arası ilişki sorunlarından ayırmamızı sağlayan etik bilincimizdir. Bizleri sıradan bir eylemde bulunmaktan alıkoyan ve enine boyuna düşünmemizi sağlayan ise etik duyarlılığımızdır. Ayrıca etik duyarlılığın gelişmesi, bireysel ahlaki gelişimin ve toplumsal ahlaki dönüşümün temel dinamiği olarak kabul edilir (6).

Hazırlanan çalışmanın temel amacı; sürdürülebilir tarımsal üretim modelleri ve sağlıklı gıda üretiminde karşılaşılan etik ikilemlerin çözümü için sadece fen bilimlerindeki çalışmalarla üretilen çözüm önerilerinin yeterli olmayacağı, bu ikilemlerin felsefe ve etik temelinde de tartışılması gerektiğini ortaya koymaktır. Karşılaşılan sorun alanlarının karmaşık ve çok faktörlü etkenler tarafından yönlendirildiği göz önüne alındığında, mevcut sorunların yarattığı sonuçları çözmeye çalışmaktan önce ikilemleri doğru anlayarak, sorunların nedenlerinin felsefi ve etik düzlemde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koyabilmek de çalışmanın bir diğer amacıdır.

YÖNTEM

Çalışmada; yaşadığımız ikilemler ve kararlar dünyası, ilgili literatürün ışığı altında tarım ve gıda etiği açısından incelenmiştir. Sürdürülebilir tarım ve sağlıklı gıda üretiminde karşılaşılan sorun alanlarına ait etik ikilemlerin sadece bilim ve teknoloji yardımıyla çözülemeyeceği, bu yolla üretilen çözümlerin kısa vadede sorunun çözümüne yardım ederken uzun vadede yeni sorun alanları ve yeni ikilemler ortaya çıkardığı düşüncesi aktarılmaktadır. Ayrıca tarımsal üretimdeki ikilem kavramı ve ikilemler incelenmiş, ardından etik ikilemlerde olgu-değer, olan-olması gereken ayrımları, karşılaşılan ikilemlerde neyin doğru olduğuna kimin karar verecek olduğu sorusu felsefe ve etiğin yardımıyla örnek sorular üzerinden ortaya konmuştur.

ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Günümüz dünyasının doğaya, çevreye ve tarıma bakış açısının insan merkezli (antroposentrik) olması nedeniyle, çalışmada ortaya konan sorun alanlarına ait etik ikilemlerin mevcut tarım sistemleri ve sağlıklı gıda üretim paradigması açısından ele alınmış olması çalışmanın sınırlılığı olarak ifade edilebilir.

İKİLEMLER DÜNYASI

Etik ikilemler, iki veya daha fazla olumsuz seçenek arasında seçim yapmak zorunda olduğumuz durumlarda ortaya çıkar. Sürdürülebilir tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemler, farklı sosyal gruplar ve paydaşlar perspektifinden, çözüm üretme zorluğu ve karmaşıklığı açısından küçük, orta ve büyük düzeyde kabul edilerek incelenebilir. Buradaki önemli olan nokta, tüketicilerin, üreticilerin, politikacıların, yani tarımla uğraşan herkesin bu ikilemlerle yüzleşmek zorunda olduklarını ve ikilemlerden kolay bir çıkış yolu olmadığını görmelerinin gerekliliğidir (7).

Sürdürülebilir tarımsal üretim modelleri olmadan, sağlıklı gıda üretiminin de olmayacağı açıktır. Bununla birlikte sürdürülebilirliğin sağlanmasında; yapılan üretimin adil şekilde paylaşılmasının gerekliliği, doğanın korunması konusundaki hassasiyet, insan türü dışındaki canlılara ait biyo-çeşitliliğin önemi, tarımsal üretimdeki cinsiyet

eşitsizliği, endüstriyel hayvancılığın olumsuz etkileri de göz önüne alınmalıdır. Bu hususlar dikkate alınmadan yapılan üretimin zaman içinde doğanın dengesini bozucu, toprağın ve hayvansal üretimin potansiyellerini yok edici etkilerinin yaşanması kaçınılmaz görünmektedir (6).

Son iki yüzyılda tarımı ve gıda üretimini niteleyebilecek kavram olan “endüstriyel üretim” ve buna bağlı olarak yaratılan “tüketim sistemi” gözlenen olumsuzlukları küresel boyuta taşımış görünmektedir. Aydınlanma döneminde akla verilen aşırı öneme ilaveten sanayi devriminin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik hayatın değişimi üzerine yaptığı etkiler nedeniyle insanın evrenin merkezine yerleşme konumu güçlenmiştir. İnsan, doğanın ve çevrenin tek hak sahibi olarak kendini görmeye başlamıştır. Sanayileşme, kalkınma ve gelişme kavramları bir önyargı olarak temel hedef kabul edilmiş, bu süreçte bilim ve teknoloji politikaları siyasal çıkarlara alet edilerek endüstriyel tarım ve hayvancılık modeline geçilmiştir. Yapılan uygulamaların sonuçları nedeni ile küresel boyutta gözlenen çevre sorunları da zorunlu olarak ülkelerin gündemine gelmiştir. Dikkat edilirse bugün sorunların gündeme gelebilmesi ve tehlikenin küresel boyutlara ulaştığının görülebilmesi ancak ‘gelişmiş’ olarak kabul edilen ülkelerdeki refahın küresel çevre sorunları tarafından tehdit edilebileceğinin fark edilmesi ile mümkün olmuştur. Konunun ironik yanı ise çözüm önerilerinin sadece ‘gelişmekte olan’ ülkeler üzerinden aranmasıdır.

Tarım ve gıda etiğinde gözlenen sorun alanları üzerine, farklı paydaşlar tarafından değişik bakış açıları ile çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu çözüm önerileri içinde, hangi çözüm önerisinin “doğru” karar olacağı, bu kararın doğa ve insan açısından neden daha “iyi” olacağı ve en önemlisi buna “kimin” karar vereceği soruları basit gibi görünse de aslında üzerinde uzunca tartışılması gereken ciddi sorulardır. Bu tip sorular genellikle gündelik hayatta düşündüğümüz türden sorular değildir. Pek çok kişi herhangi bir eyleminin doğru olup olmadığını tartışırken ancak pek az kişi “doğru” teriminin eylemle olan ilgisine bağlı olarak tanımlanması veya kavramsallaştırması üzerine düşünür (8,9). Örneğin insanı merkeze alan bakış açısıyla ortaya konan doğru kavramı ile tüm canlıları eşit olarak kabul eden bakış açısı ile ortaya konan doğru kavramının kavramsallaştırılmasının sonuçları çok farklıdır.

Doğa ve çevreye duyarlı sürdürülebilir tarım modelinin uygulanması ve güvenli gıda üretiminin sağlanması için üretici olarak size görev verilmiş olsaydı, ancak bunları gerçekleştirmek için hiçbir yetkiniz olmasaydı ne yapardınız? Günümüz tarımsal üretim sistemlerini kullanan ve sürdürülebilir sağlıklı gıda üretiminde bulunması beklenen üreticilerin içinde bulunduğu durum tam olarak bu şekilde ifade edilebilir. Üreticiler birçok olumsuz faktöre rağmen hayatlarını devam ettirmek için tarımsal üretimi gerçekleştirmek zorundadırlar. Herhangi bir yanlış kararla, hasat zamanı elde edeceği ürünün kaybı, o yıl için harcanan emeğin ve hayatını devam ettirecek gelirin yok olması demektir. Böyle bir durumda üreticilerin, hastalık ve zararlılar yüzünden ürün kaybını engelleyebilmek için bitkisel üretimde yoğun bitki koruma kimyasalları, hayvansal üretimde ise antibiyotikli preparatları kullanırken ailesi için hiç kimyasal kullanmadığı ayrı bir üretim de yapması bugünlerde sıkça rastlanan bir durumdur.

Etik ikilemlere yol açan soru(n)lar çeşitlendirilebilir: ‘Üreticiler gelecek nesiller için toprağı korumak adına daha az gübre ve ilaç ile daha az ürün almaya razı olabilir mi?, Hayvanların da hakları olduğunu göz önüne alınarak onların bizler için et ve süt üreten makineler olmadığı düşünülebilir mi?, Hiç güneş ışığı görmeden ya da toprağı basmadan yetiştirilen ve kesilen hayvanların yetiştirildiğı endüstriyel hayvancılık işletmeleri bu üretim tarzından vazgeçebilir mi?, Sürdürülebilir bir gelecek için çok önemli olan biyo-çeşitliliğı yok etmek pahasına, yönetimlerin tek ürün üretimine dayalı yoğun tarımsal üretimi teşvik etmesi haklı çıkarılabilir mi? ve Tohum şirketlerine, bayilere sürekli borçlanarak üretim yapan üreticiler daha sağlıklı üretim için daha az ürün almayı seçebilir mi?’ Bu sorulara cevap vermek zorunda kalan her kişi ne yapacağına karar verirken, yaşanan her tekil olayda olduğu gibi kendi yanıtını bulmak zorunda kalmaktadır. İkilemlere çözüm ararken karşılaşılan iletişim engelleri, kalıp yargılar, bilgi eksiklikleri, eğitim yetersizlikleri, komşu ve çevre üreticilerin tutumları etik ikilemlerin tanımlanmasını, doğru değerlendirilmesini ve tartışılmasını engelleyen faktörler

olarak gözlenmektedir. Sadece üreticilerin değil tüm paydaşların; olan ve olması gereken üzerine bilgi sahibi olabildiği, daha geniş bir perspektiften değerlendirme yapabildiği, 'değer' kavramı üzerine düşünebildiği durumlarda gerçekçi çözüm önerileri ortaya konulabileceği, üzerinde önemli durulması gereken bir husustur. İkilemlerin etik boyutu ile yüzleşmeden ve her iki alternatif de yeterince tartışılmadan sadece bir alternatif doğru kabul edilerek yapılan kolay tercihlerin sürdürülebilir tarımsal üretimde başarı sağlaması mümkün görünmemektedir. Örneğin teknolojinin gelişime bakarak üretimde sadece biyo-teknolojik çözümler aramak, biraz daha fazla hayvan refahını gözeten düzenlemelerle endüstriyel hayvancılığa devam etmek, ülkesel üretim planlaması yapılmadan günü kurtaran tarımsal destek kararları almak tek yönlü kararlar olarak görünmektedir. Tek yönlü kararlar, mevcut sorunların kısa vadede çözümüne yardımcı olsa da uzun vadede sürdürülebilirlik konusunda ciddi sorunları küresel düzeyde ortaya çıkarmaktadır. Görüleceği üzere gözlenen etik sorun alanları sadece üreticilerin tercihlerine bağlı olarak değil, siyasal karar vericiler, ekonomik yapı içerisindeki paydaşlar ve tüketiciler gibi çok geniş bir tabanın katılımıyla üretilen çözüm önerilerine ihtiyaç duyar. Bu paydaşlara ilaveten karar verici grupta yer almayan, ancak verilen kararlardan doğrudan etkilenecek olan gelecek nesiller, doğal çeşitlilik, insan dışı türler de alınacak kararlarda ve yapılan uygulamalarda göz önüne alınmalıdır.

KARARLAR DÜNYASI

Her gün çok sayıda karar veririz (10,11). Bu tercihlerin büyük bir kısmı otomatik olarak yanıtlanan ve sonuçları da doğrudan karar vericiyi ya da karar verici odağındaki dar bir çevreyi etkiler niteliktedir. Örneğin tat, lezzet, maliyet, kalori, zaman, enerji ve sağlık parametrelerini değerlendirerek öğle yemeğinde ne yiyeceğimize karar verebiliriz. Ancak çalışmanın konusu olan tarımsal üretim modelleri ve sürdürülebilir sağlıklı gıda üretiminde karşılaşılan ikilemler düşünüldüğünde gün içinde verilen kararlara göre sayıca çok daha az olmakla birlikte alınan kararların sonuçlarının etki alanının gündelik kararlara göre çok daha geniş olduğu söylenebilir. Üstelik alınan kararların sonuçlarının karar vericiyi etkilemediği, çoğu kez diğer insanları, insan türü dışındaki canlıları ve çevreyi etkileyecek nitelikte olduğu dikkati çeker. Bu ise tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemlerin adaletle olan güçlü bağımlı da gündeme getirmektedir.

İnsanı istenmeyen seçeneklerden birini, çoğunlukla iki seçenekten birini izlemeye zorlayan tartışma, sorun veya akıl yürütme durumu genel olarak "ikilem" olarak adlandırılır (12). Ancak tarımsal üretim modellerinin uygulanması ve sürdürülebilir sağlıklı gıda üretiminde ortaya çıkan ikilemler, genel olarak ifade edilen ve günlük hayatta sıklıkla yaptığımız, iki seçenek arasında karar verme gibi basit bir durum değildir. Burada ortaya konan etik ikilemlerin büyük çoğunluğu ahlaki ikilemlerden de farklıdır. Çünkü bu ikilemlerde verilen kararlarda, karar verenin vicdanının yanında belli teknik kuralları takip etmesini gerektirir. Örneğin yoğun bitki koruma kimyasalları uyguladıktan sonra bu preparatların insan ve çevreye zarar vermemesi için kaç gün sonra kimyasal uygulanan ürünün hasat edileceği bellidir. Ancak daha fazla kâr elde etmek için bu süre öncesinde ürünü hasat ederek pazara sunma kararı çok sık rastlanan bir durumdur. Benzer şekilde toprak ve su kaynaklarını kirletme pahasına uygulanan yoğun gübreleme programları, pratikte sıklıkla gözlenen olgulardandır. Buradan hareketle, üreticilerin kârlı olanı mı "yapayım" ile doğru olanı mı "yapmalı mıyım" sorusu üzerine pek düşünmediği anlaşılmakta ve çoğu kez faydacı bir yaklaşımla karar verdiği gözlenmektedir. Kuşkusuz "yapar mıyım?" sorusu ile "yapmalı mıyım?" sorusu oldukça farklı anlamlar ifade etmektedir. Bugün işimiz, konumuz ve etki alanımız ne olursa olsun kendimizi tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemlerin dışında tutamayız. İkilemler karşısında hepimizin, bir tüketici olarak üretim ve gıda zincirindeki etkinliğimizin artması ile sorunları farklı bakış açılarından görebilmenin yollarını araması gerekmektedir (13). Ayrıca toplumun her kesiminde sürdürülebilir tarım, sağlıklı gıda üretimi ve çevrenin korunması konularında bir bilinç oluşturulması, hepimizin yapması gereken önemli bir ödevi olarak görülmektedir. Konu ile ilgili olarak bir diğer ödevimizin, tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemlerin çözümünde paydaşların yardım alabileceği kaynakları doğru olarak belirleyerek bu kaynakların geliştirilmesine katkıda bulunmak olduğu düşünülmektedir.

Etiğin temel problemlerinden olan irade özgürlüğü; insanın eylemlerinin kaynağını oluşturan ilkeleri, değerleri, gelenekleri, görenekleri ve ahlaki normları kendisinin seçebileceğini ve değiştirebileceğini ifade eder (14). Kişinin kendi iradesi dışında gerçekleştirdiği eylemlerde veya verdiği kararlarda, kişisel sorumluluğu ortadan kalkmış ve bu eylemlerin ahlaki bir değeri yokmuş gibi görünse de bu kararlardan bazılarının diğer insan ve canlı türleri için yarattığı tehlikenin farkında varılması ve vardırılması gerekir. Bu noktada, sürdürülebilirliği sadece üretimden elde edilen verim ya da gelir olarak değerlendirmemek gerekir. Gelecek nesiller için toprağı korumanın gerekliliğine, biyoçeşitliliğin önemine, diğer türlerle birlikte paylaştığımız ortak yaşam gezegenimizde onların da hakları olduğuna dair değerleri aktarmak ve anlatmak hepimizin sorumluluğudur. Ayrıca sürdürülebilirliğin sağlanmasının da temel koşuludur. İnsan türü dışındaki canlılar, özellikle de hayvanlar ve hayvansal üretim modelleri söz konusu olduğunda ‘aktarmak’ ve ‘anlatmak’ düşüncesinin yeterli olmayabileceği, belki de bütün bir değerler sistemini değiştirme gereği üzerine düşünülmelidir. Temeldeki yanlışlık; hayvanları kendi doğal kaynaklarımız olarak görmeye, onları sadece bizlerin yiyeceği sanmaya, tıbbi deneyler için materyal olarak kullanmaya, spor(!) için avlamaya, para kazanmak amacıyla doğal ortamları dışında kafeslerde tutmaya izin veren değerler sistemidir (15). Bu nedenle, insan dışındaki türlerin, insanın onlara verdiği değerden bağımsız olarak, ekosistemin doğal bir ferdi olmaları nedeniyle kendinde değeri olduğunu görebilmek ve değerler sistemini bu bakış açısıyla düşünebilmek önemlidir. Burada gözlenen problem; olan ve olması gereken ayrımı değil tüm olarak sistemin kendisidir. Düşünce tarihindeki olgu ya da olan ile olması gereken ayrımı ile ilgili problemin köklerinin daha çok epistemolojik karakterli olduğu söylenebilir. Ancak Batı felsefe tarihinde; Platon (M.Ö. 427-347)’daki olan ve olması gerekeni birlikte değerlendiren, ikisini birbirinden ayırt etmeyen görüş ile Francis Bacon (1561-1626) ve René Descartes (1596-1650)’ta örneğini gördüğümüz bu kavramı kesin biçimde ayıran farklı görüşler mevcuttur. Olgu ile değer ya da olan ile olması gereken ayrımı günümüz modern toplumunun belirgin unsurlarından biri olduğunu düşünüyorum. Bir akademisyen olarak üniversitelerin, etik ikilemlerin çözümünde yardımcı olacak ve nasıl daha iyi-nitelikli bir hayat yaşamamızı sağlayacak olan adalet etiğini, tüm ilişkilerimizde bu hayatı anlamlı kılacak değerler etiğini, insan-diğer türler-doğa ilişkisini doğru kurmamızı sağlayacak canlı merkezli etik değerler, yani ‘olması gereken’ üzerinde daha fazla çalışmaya ve bu çalışmalarının sonuçlarını paydaşlarına aktarmaya ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Karşılaşılan etik ikilemlerin çözüm önerilerinde, ortaya konan olgulara ait felsefi düzlemde tartışılmış ve temellendirilmiş ‘olması gereken’ değerlerin de göz önüne alınması gerekliliği açıktır. Burada kullanılan temellendirilme kavramı; bilginin söz konusu olmadığı yerlerde doğrulamanın yerine ana bilgisel etkinlik olarak ortaya çıkan, temellendirilen şeyin (yargının, normun ve benzerlerinin) çıkarıldığı ya da türetildiği önermenin gösterilmesi olarak açıklanabilir (16). Bugün halen alınan kimi önlemlere rağmen hayvan araştırmalarının devam etmesi, fabrika çiftçiliği üretim modelinin yaygınlaşması, istenen et renginin yakalanabilmesi için zalimce görünen yetiştirme tekniklerinin uygulanması, hayvanların av-spor adına öldürülmesinin önlenememesi (17) gibi olgular göz önüne alındığında “değer olma sorununun” tekrar incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu noktada yapılan etik dışı uygulamalardan “Kim yarar görüyor ya da kâr sağlıyor? Kim zarar görüyor? Yaşamın bir öznesi olmanın kendinde değer sahibi olmak için yeterli olup olmadığı?” sorularının da dikkate alınmasının ve tartışılmasının gerekli olduğuna inanıyorum.

Değerlerle ilgili eylemlerde bulunabilmek bir bilgi meselesi olduğundan çeşitli bilgilerin bir araya gelmesi gerekmektedir. Örneğin gerçekleştirilecek olan eylemin bilgisinin, değerler bilgisinin, çevre bilgisinin, insan hakları bilgisinin bir arada olması gerekir (18). İnsan yaşamının her anı bir karar vermeyi ve bir eylemde bulunmayı gerektirir. Dikkat edilirse karar vermek etik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, daima değerler arasından veya değerle, değer kabul edilenler arasında bir seçim yapmayı gerektirir (19).

SONUÇ

Tarımsal üretimde karşılaşılan etik ikilemler; bilimsel, felsefi, üretim, tüketim, tarımsal kaynak yönetimi, gıda işleme, dağıtım, ticaret odaklı olarak farklı açıları ile değerlendirilebilir. Ayrıca kültürel uygulamalar,

tarım politikaları ve toplumsal değerlerle de doğrudan ilişkilendirilebilir. Buradan hareketle, karşılaşılan etik ikilemler tek cümlede ya da tek bakış açısı ile karar verilemeyecek niteliktedir. Tarımsal üretimde beklenen verim ve kalitede ürün alabilmek, sağlıklı gıda üretiminde bulunabilmek için bilim ve teknoloji her ne kadar alternatifli çözümler üretse de sorunların sadece bilimsel, ekonomik, siyasi ve kültürel olmadığını görülmesi önemlidir. Sorunların felsefi temelleri anlaşılmadan ve tartışılmadan verilen kararların hep bir yanının eksik kalacağı düşünülmektedir.

Konunun paydaşlarının, tarım ve gıda etiğinde mevcut sorun alanlarına ait çözüm önerilerini felsefi ve etik açıdan yeterince anlamaması ve tartışmaması nedeniyle yaşanan sorunların küresel boyutlara vardığı gözlenmektedir. İkilem durumlarına yaklaşımın önemli odaklarından biri felsefe ile ilişki kurmaya başlamaktır.

Üreticilerin; tüketicileri, diğer canlı türlerini, doğayı düşünmeden yaptıkları ve onlara zarar verici nitelikteki uygulamalarını ailelerini geçindirmek için verilen faydacı kararlar ve eylemler olarak görmesi, etik ikilemlere tek yönlü olarak baktıklarını düşündürmektedir.

Gözlenen etik ikilemlere ait sorunlarla başa çıkmak için gözlenen sonuçların nedenleri ile eylemlerin sonucu olan olguları birbirinden ayırmak gerekliliğini gözden kaçırmamak ve çözüm önerimizde nedenlerle sonuçları ayrı ayrı ele almanın önemini görebilmek gereklidir.

Sıklıkla gözlenen gıda güvenliği problemleri, hayvanlara gösterilen kabul edilemez davranış biçimleri, endüstriyel hayvancılığın acımasızlığı, yoğun olarak kullanılan kimyasalların ekosisteme verdiği zararlar, entegre çiftlik yönetimlerinde sürdürülebilirliğin sağlanamaması, ürün pazarlama ve bilgi paylaşımında yaşanan olumsuzluklar, çocuk işçiliği ve cinsiyet eşitsizliği gibi etik sorun alanlarına ait problemlerin çözümünü çeşitli yasalarla veya kurullarla tesis etmek mümkün olmakla birlikte, bu yasa ve kurallardan önce konunun paydaşlarının tamamının öncelikle değişime inanmaları ve temellendirilmiş yeni değerleri istemelerinin gerekli olduğu düşünüyorum. Bu süreç oldukça kompleks olarak görülse de eğitim, sosyal ve kültürel örgütlenmeler, tanıtım, aktarım ve felsefi tartışmalar iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Tarımsal üretim modellerinin geliştirilmesinde, sağlıklı gıda üretiminde insanlara, diğer canlı türlerine, çevreye ve doğaya duyarlı çözüm önerilerinin geliştirilmesinde, ikilemlerde ortaya konan değerlerin ve meselelerin felsefi düzlemde temellendirilmesini öneriyorum. Günümüz etiğinin konu alanının genişlemesine paralel olarak sorun alanlarının da artması ile tarım ve gıda üretiminde gözlenen sorun alanları da etiğin kapsamı içine almıştır. Bir bilgi alanı olması nedeniyle etikten beklenenin ikilemlere ait normlar ortaya koymak olmadığı, ancak etiğin ortaya konulmuş normları değerlendirebilecek biricik yol olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bununla birlikte etik ikilemlerde 'temellendirme' çalışmalarının karar verenlerin doğayı ve diğer türleri yok sayarak çıkarlarını tesis etmesine olanak yaratmasına izin verilmemelidir. Dikkat edilirse verilen kararların çoğunda karar vericilerin çıkarlarının değil, verilen kararlarda tüketiciler kendi çıkarlarının korunduğuna inandırılmaya çalışıldığı göz ardı edilmemelidir.

Tarımsal üretim modellerinde ve sürdürülebilir sağlıklı gıda üretiminde karşılaşılan etik ikilemlerin çözümünde ortaya konulabilecek farklı yaklaşımların olması konunun değişik açılardan görülebilmesine olanak sağlarken, temellendirilen çok sayıda kuramın herhangi bir tanesinin kesin doğru olduğunu savunmak da herhangi bir tanesinin de tamamen yanlış olduğunu savunmak aynı ölçüde yanlış görünmektedir. Bu nedenle karşılaşılan etik ikilemlerin nerede, ne zaman, ne ölçüde ve ne şekilde ortaya çıktığı göz önüne alınarak uygun çözümlerin yaratılmasında farklı kuramların farklı derecelerde katkı sağlayabileceği dikkate alınmalıdır.

Tarımsal üretimde 'sürdürülebilirlik' kavramı temel kabul noktası olarak alındığında ve sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi birçok etmenin bileşimine bağlı olduğundan etik değerlendirmeler ve temellendirmeler olmadan üretebileceğimiz çözümler kuramsal bakış açısından yoksun olacaktır. Dolayısıyla iyi bir yaşam için teori ile pratiğin birleştiği çözüm önerilerine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Yaşamak ile iyi yaşamak arasındaki farkın da bu nokta olduğu düşünülmektedir.

Tarımsal üretimde etik ikilemler anlaşılmadığı ve tartışılmadığı sürece, insanın doğayı tüketmeye devam edeceği, doğayı tükettikçe kendisini de tüketeceği beklenen bir sonuçtur. Bu nedenle tarım ve gıda etiğinde karşılaşılan ikilemlerin çözümü; ortaya çıkan olumsuz etkileri tek tek saptayarak ortadan kaldırmaya çalışarak değil, iç içe geçmiş neden ve etkileri bütünsel olarak kavrayarak ve tartışarak başlayacaktır. Ayrıca tarım ve gıda etiğinde gözlenen ikilemlerin çözümünde çevre ve biyo-çeşitlilik, adaletli paylaşımı gerçekleştiren ekonomik program ve sosyal adalet bileşenleri göz önüne alınarak yapılacak değerlendirmelere olan ihtiyaç da kaçınılmaz görünmektedir.

Etik yaşayabilmek için doğru değerlendirebilmeyi bilmemiz gerektiği açıktır. Tarım ve gıda etiğinde gözlenen sorun alanlarında bazen bu doğru değerlendirmenin mümkün olmadığı da gözlenmektedir. Bunun nedeni doğru değerlendirebilmek için farklı alanların bilgisine ve farklı paydaşların ilgisine ihtiyaç duyulmasıdır. Bazen bu bilgiye sahip olmadığımızda doğru değerlendirme de yapamayabiliriz. Ancak bu durumda da etiğin ve sorgulayan aklın yardımıyla doğru değerlendirme yapamadığımızı fark edebiliriz. Herhangi bir etik ikilemin nedenlerinin anlaşılabilmesine bağlı olarak değerlendirme yapmanın önemini bir kez daha vurgulamakta fayda olduğunu düşünüyorum. Nedenleri kavranmamış etik ikilemin doğru çözümlenmesinin yapılması mümkün olmayacağı gibi, giderek büyüyen yorumlama karmaşasına yol açması da hakikat sonrası (post-truth) dönemin sıradan olgularından biri olarak görünmektedir. Ancak etik ikilemlerin çözümlenmesinde görülen bu hata kuşkusuz pratikte vereceğimiz kararları etkileyecektir. Böylece bu hatanın pratik alana taşınmasına yol açabileceği düşünülmektedir.

Tarımsal üretimde gözlenen etik ikilemlerin çözümünde aranan yanıtların sosyal adaletin ve ekonomik barışın ahlaki söylemleri ile çözümlenemeyeceği, çözümün hem üreticiler ve hem de tüketiciler için gerçekten adil olan ekonomik bir düzenle sağlanabileceği açık olarak görülmektedir.

İkilemlerin çözümünün karar vericilerin, öz çıkarlarına bağlı olmaması gerektiği açıktır. İnsan türünün diğer türlerle birlikte yaşadığı gezegende bu ortak yaşamın sürmesi gerekliliği, sürdürülebilirliğin tüm türler için sağlanacak sosyal adalete bağlı olduğu gerçeği de dikkate alınmadığı sürece çözümlerin hep tek taraflı olarak kalacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Taluğ, C. Tarım ve Gıda Sisteminde Etik Değerler Odağa Alınmalı. (Elif Şahin-Hamidi ile 24.Eylül 2019 Tarihli Söyleşi). <https://dokuz8haber.net/gundem/prof-dr-cemal-talug-gida-sisteminde-etik-degerler-odaga-alinmali/> (Erişim Tarihi 16.Temmuz 2020).
2. Çokuysal, B. Sınırlı Dünyada Sınırsız Yaşam: Tarım ve Gıda Etiğinde Paradigma Değişimi Mümkün mü? II. Uluslararası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi Kongre Kitabı. İzmir, 24-25 Ekim 2019; 129-138.
3. Zimdahl, R. L. Agriculture's Moral Dilemmas and Need For Agroecology. *Agronomy*, 2018; 8(8)
4. Ethical Advocate. Seven Biggest Ethical Issues Facing The Agricultural Industry. <https://www.ethicaladvocate.com/7-biggest-ethical-issues-facing-agricultural-industry/> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2020).
5. Thompson, P. B. Ethical Dilemmas in Agriculture: The Need for Recognition and Resolution. *Agriculture And Human Values*. 1988;(5):4-15.
6. Yalın, N. Y. Tarım ve Gıda Etiği El Kitabı. Etik ve Etik Yöntem Bilgisi (Bölüm II), Etik Değerlendirme (Bölüm III), Tarım ve Gıda Etiği Projesi, Ankara. 2017; 8,61,62.
7. Korthals, M. Ethical Dilemmas in Sustainable Agriculture. *International Journal and Food Science and Technology* 2001: 36:813-820.
8. Jardins, JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş (Çev. Ruşen Keleş). İmge Kitapevi, Ankara; 2006.
9. Tepe, H. Teorik Etik. Etiğin Bilgisel Sorunları. BilgeSu Yayınevi, Ankara; 2016.
10. Tepe, H. Pratik Etik Etiğin Pratik Sorunları. BilgeSu Yayınevi, Ankara; 2016

11. Hoomans, J. Great Choices of Strategic Leaders. Leading Edge Journal. Roberts Wesleyan College. go.roberts.edu; (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2020).
12. Krockow, ME. How Many Decisions Do We Make Each Day? Psychology Today. University of Leicester. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/stretching-theory/201809/how-many-decisions-do-we-make-each-day>. (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2020).
13. TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr>; Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2020
14. Özlem, D. Etik Ahlak Felsefesi, Say Yayınları. İstanbul. 2010.
15. Regan, T. Hayvan Hakları Mücadelesi. Cogito, 2002; 32:172-186.
16. İyi, S; Tepe, H. Etik. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2356, Eskişehir. 2012.
17. Singer, P. Hayvan özgürleşmesi (Animal liberation). Ayrıntı Yayınevi, İstanbul. 2009.
18. Kuçuradi, İ. İnsan ve Değerleri. Değer Problemi. Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Felsefesi Dizisi: 6, Ankara. 2018.
19. Tepe, H. Epistemological Dilemmas of Contemporary Ethics” Proceedings of 21st World Congress of Philosophy. 2007; 1:25-30.